

MARÁCZI ANDREA

A regionális kultúra hídjai

Sikeres és sikertelen „Európa Kulturális Fővárosa” projektek a határátlépő régiókban

*„A kultúra, a művészetek és a kreativitás nem kevésbé fontos,
mint a technológia, a kereskedelem és a gazdaság...”¹*

Módszertan

Pécsi tanulmányaim során részt vettem egyetemi és városi kulturális rendezvényeken, és megfigyeltem a „tüke” hagyományokat, amelyek Pécsset jellegzetessé teszik. 2005 nyarán a „*Collegium Pontes*” elnevezésű programban vettem részt Görlitzben, amely kutatásokat és fejlesztéseket támogat. Ekkor váltam fogékonnyá a téma iránt és döntöttem el a dolgozat elkészítését. 2005 novemberében Erasmus ösztöndíjat nyertem a görlitzi főiskolára, ahol lehetőséget kaptam arra, hogy eredeti forrásokat ismerjek meg.

A vizsgálódás területe Pécs és Görlitz városára terjed ki, de érinti a régiók ikerközpontjait is, amely Görlitz esetében Zgorzelec, Pécsset tekintve pedig Eszék.

Az adatok felvételénél többféle módszert alkalmaztam a kutatásban. A Görlitzben eltöltött mindennapok során megismerhettem a kulturális folyamatokat, nézeteiket. Közvetlenül figyelhettem a sajtó, a média véleményét a reményteljes eredményhirdetésen át, a lehangoló valósáig. Statisztikákat néztem át a már megrendezett programokról, valamint lehetőséget kaptam arra, hogy betekintsek a projekt felépülésének folyamatába. Ez idő során ébredtem rá, hogy a cím elnyerése nem cél, hanem eszköz számukra a kulturális élet minőségi fejlődéséhez és ezáltal az életminőségük javításához.

A tanulmányban a kulturális kapcsolatok fejlődésének feltételeit vizsgálom, valamint az „Európa Kulturális Fővárosa” projekt jótékony hatását tételezem fel a vizsgált területeken.

Az „Európa Kulturális Fővárosa” fogalom születésétől a jelen gyakorlatáig

A görög, az itáliai, a Nílus és az Eufrátesz völgyének kulturái alkotják az európai kultúra alapját, majd a zsidó vallásból kilépő kereszténység adott mindennek mértéket. Ezt figyelembe véve talán nem véletlen, hogy éppen egy görög miniszter kezdeményezte az „Európa Kulturális Városa” cím adományozását. Az ötlet 1983-ra nyúlik vissza, amikor a görög kultuszminiszter és színésznő, Melina Mercouri hangot adott a kultúra jelentőségének, valamint kezdeményezte szerepének növelését, s útjára indította az „Európa Kulturális Városa” cím gondolatát.

¹ Melina Mercouri, 1983. június, Athén.

Melina Mercouri javaslatát 1985. június 13-án fogadta el az EU-Tanács. Minden évben más ország nyerte el a címet. 1999-ig a nyertes országok választották ki országuk kulturális fővárosát, azonban 2000-tól az EU intézményei is részt vesznek a kiválasztásban. 1999-ben az „Európa Kulturális Városa” programot „Európa Kulturális Fővárosa” projektre keresztelték át. 2000-ben kivételesen 9 várost választottak. 2005-től két kulturális fővárosa van Európának, egy a korábban csatlakozott országokból és egy az új tagok közül.

Eredetileg a tagállamok egymás között döntötték el, hogy melyik város nyeri el az „Európa Kulturális Városa” címet, azonban 1999-ben stratégiai változás történt. Közösségi szinten határozták meg a kiválasztás szabályait és kritériumait, valamint azt is, hogy az adott évben melyik ország jogosult jelöltet állítani. Az 1419/1999 EK határozat 3. cikke meghatározza a pályázat alapját képező elvárás- és adottságrendszert, valamint részletesen szabályozza az értékelési szempontokat is.

Ezeknek a szempontoknak a modern művészet, a kultúra, a kisebbségvédelem, az ifjúság, a városfejlesztés, a regionalitás és a határt átlépő nemzetközi együttműködés konstrukciójában kell érvényesülnie.

Egy sarkalatos kritérium: nemzeti–etnikai kisebbségek Magyarországon, Németországban és a vizsgált régiókban

Németország nemzetiségi összetételét tekintve heterogén ország. Nemzeti kisebbségei: a lausitzi szorbok (a *szorb* /vend/ nép Szászországban /40 000 fő/ és Brandenburgban /20 000 fő/), az észak német frízek, és a Schleswig-Holsteinben élő dán kisebbség (kb. 50 000 fő, a dán határ közelében él). A *fríz nyelv* (amely az angol nyelvhez legközelebb álló beszélt (élő) nyelv), 12 000 ember anyanyelve, de nem vonatkoznak rájuk kisebbségi törvények. Észak-Németország vidéki tájain az alnémet nyelv (Plattdeutsch) is elterjedt.¹ A bevándorló vendégmunkások (a görögök, a horvátok, a lengyelek, az olaszok, a szerbek és a törökök /2002-es adatok/) is jelentős kisebbséget hoztak létre.

Nagyszámú német nemzetiségű bevándorló települt az országba 1980-1999 között is Lengyelországból (0,7 millió), Romániából (0,3 millió), és a volt Szovjetunió területéről (1,7 millió), azonban ezek az emberek nem jelennek meg a bevándorlási statisztikákban, mert 2 év németországi tartózkodás után megkapták a német állampolgárságot.²

A dán, szorb (vend), roma és fríz nyelvek hivatalosan elismert kisebbségi nyelvek. Az alnémet nyelvet az Európai Unió védi. A német nyelv (és nyelvjárásai) jelentette az érintkezési nyelvet (lingua-franca) Közép-, Kelet- és Észak-Európában és ma is a legnépszerűbb idegen nyelvek egyike.³

A magyarországi kisebbségeknek a társadalomban betöltött helyzetét, jogait a Magyar Köztársaság Alkotmányának az 1990. évi XL. törvény 68. kiegészítő paragrafusa rögzíti.

A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól 1993. július 7-én elfogadott 1993. évi LXXVII. törvény egyéni és kollektív kisebbségi jogokat biztosított a Magyarorszá-

¹<http://kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Ketoldalukapcsolatok/ketoldalikapcsolatok.aspx?d=Politikai+kapcsolatok&c=99&z=Eur%C3%B3pa/2006-10-15/1-3.p>

² Vizi Balázs / Az Európai Unió és a kisebbségi nyelvek. In: Nyelvi Jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában. Akadémiai kiadó, 2003. 37-53. p.

³ Wolf Oschlies: Die Sorben – Slawisches Volk im Osten Deutschlands. Forum Deutsche Einheit. /Perspektiven und Argumente 5./ Friedrich Ebert-Stiftung, Bonn-Bad Godesberg 1991. 80. p.

gon honos 13 kisebbségnek, amelyek közül kettő, a német és a cigány kisebbség további csoportokra bontható. A németek a szász és a sváb, a cigány kisebbség pedig a romungrók, lóváriak és a beás cigányokra oszthatók.

A három hazai cigány anyanyelvi csoport önálló vallási struktúrákkal, írásbeliséggel, anyanyelvi iskolákkal nem rendelkezik, és politikai szervezettségük is alig másfél évtizednyi időre tekinthet vissza. Az egymástól is etnikai elkülönültséget mutató csoportok korántsem az Indiáig visszavezethető kulturális folytonosságot őrzik. Az egyetlen igazi folytonosság éppen az elkülönültség ténye.¹

A szerbek, a horvátok és a románok, a török hódoltság idején kerülnek az országra. A szlovákok és a németek sváb csoportjai a török kiűzése után az elnépteledett területekre költöztek. A XVII. században Schwabenből és Württembergből érkeztek német parasztok. A másik csoport, a szász telepések első hulláma 1150 körül érkezett Erdélybe, amikor II. Géza, a keleti országrész betelepítésébe kezdett.² Ez a népcsoport nincs jelen Pécs térségében.

A XIX-XX. században bolgárok, lengyelek, örmények, görögök és ruszinok telepednek le a mai Magyarország területén. A magyarországi kisebbségek közül egyedül a szlovén őshonos kisebbség, a többi úgynevezett „bevándorló”.³

A Magyar Köztársaság területén honos nemzeti kisebbségek mindegyikére jellemző a szigetszerűség, vagy a határmentiség, a kettős identitás, az előrehaladott asszimiláció, és az egyre jobban teret hódító nyelvvesztési folyamat.

1992-ben az ENSZ közgyűlése nyilatkozatot adott ki a nemzeti, etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól, majd 1992-ben megszületett a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája, ami abból indult ki, hogy az európai nem hivatalos nyelvek jó része már kihaló félben van. Ezért szakítva az emberi jogi dokumentumok koncepciójával nem a nyelvet használó kisebbségeket akarja védeni, hanem magát a nyelvet.⁴ A regionális nyelvek kifejezés azokra a nyelvekre utal, amelyek az állam területének egy részén erőteljesen koncentrálnak, s adott esetben akár az ott lakók többségének nyelvét képezik. A kisebbségi nyelvek ezzel szemben azok, amelyek földrajzilag szétszórtabban határozhatók meg, illetve úgy, hogy esetleg mindenütt csak a lakosságon belüli kisebbség beszéli azokat. A hivatalos nyelvek dialektusaira és a bevándorlók nyelvére nem terjed ki a charta hatálya.⁵

Az „Európa Kulturális Fővárosa” Program finanszírozása

A kultúra az Európai Unióban kezdetben az integrációs folyamat része volt. Később azonban nagyobb hangsúlyt kapott. Fel kellett ismerni, hogy a kultúra elválaszthatatlan a modern gazdasági rendszerektől, „esélyteremtő”, „munkahely-gyarápító” képessége van. Jelentős előrelépés akkor történt, amikor a Maastrichti szerződésben, 1992-ben a kultúrpolitika már önálló politikaként jelent meg, továbbá az egyik legje-

¹ Cserti Csapó Tibor: A cigány kisebbséggel kapcsolatos demográfiai ismeretek Romológia tan-szék, 2003/ első félév / jegyzet

² Az erdélyi szászok megnevezése valószínűleg egy nyelvi félreértés eredménye, mert a telepések (Sassen), nem voltak azonosak a németországi szászokkal (Sachsen).

³ Kiss Jenő / A kisebbségek, in: Társadalom és nyelvhasználat, Nemzetközi Tankönyvkiadó, Buda-pest, 2002. 176-194. p.

⁴ Cserti Csapó Tibor / A nemzetközi kisebbségvédelem alapkérdései. In: Romológia – Ciganológia 25-39. p. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2000.

⁵ Kovács Péter / A Regionális, vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája. (Aláírás után, ratifiká-ció előtt) MTA Állam- és Jogtudományi intézete kiadványa, Budapest 1993.

lentősebb rendelkezése az volt, hogy az Unió politikák végrehajtásakor figyelembe kell venni a kultúra szempontjait is. A jogi háttér kialakulásával biztosították a kulturális ágazat fejlődését, továbbá a támogatások mértékét a kultúra területén. A KULTÚRA 2000 program feladata volt a kultúra különböző területeinek támogatásával három, korábban már bevált program (a Kaleidoscope (1996-1999), amely a Kultúra2000 jogelődjének tekinthető, az Ariane (1997-1999), és a Raphael (1997-2000) program) egyesítése, amelyek az irodalmi fordítások, az olvasáskultúra, valamint a műemlékvédelem támogatását tűzték ki célul.¹

A programsorozat finanszírozása több forrásból tevődik össze. A helyi források elsősorban a múzeumok, színházak, kiállítások, látogatottságának növekedéséből; új munkahelyek, beruházások megteremtéséből; konferenciák megszervezéséből és szponzorok támogatásaiból adódnak össze.

Az Európai Unió csak részben-, de a legnagyobb összeggel- támogatja a győztes városok programja, ami átlagosan 50%. A fennmaradó rész 40%-át az állam, 10%-ot pedig helyi szervek biztosítanak. Az európai uniós támogatások közül az addicionalitás elvét emelném ki, amely szerint nálunk ezen támogatás mértéke lényegesen eltér az átlagostól, mert a költségek 90%-át teszik ki. Előkészítő kormányzati támogatásként Pécs már kapott 1 milliárd forintot, továbbá 2007 és 2009 között valamivel több, mint 31 milliárd forint támogatással kalkulálhat.

Európa Kulturális Fővárosa 2010

A 2010-es év kulturális fővárosait az uniós kereteken belül Magyarország és Németország városai közül választották ki. A két város Pécs és Essen. Ezen kívül egy nem uniós tagország is elnyerte a címet, a törökországi Isztambul.

Az Európa Kulturális Fővárosa-év alkalmat adhat arra, hogy egymás mellé állítsuk a művészek és a velük egyidejű nyugat- és kelet-közép-európai művészek alkotásait, s újragondoljuk a hatás, a közvetítés, a helyi hagyomány és az eredetiség kulturális fogalmait.

Egy „híd” a balkáni és a nyugat-európai kultúrák között

Az „Európa Kulturális Fővárosa” cím elnyerésére. 2004. december 31-éig tizenegy magyar város adta be pályázatát. 2005. március 7-én a héttagú zsűri véleménye alapján Budapest, Debrecen, Eger, Győr, Miskolc, Pécs és Sopron maradt versenyben. A döntés oka az volt, hogy sok tervből hiányzott az átgondolt koncepció és a határozott jövőkép. Kritikaként jelent meg több esetben is a túlzott fesztiváljelleg, s a programok „ötletbörze-szerű” egymásra halmozása. A második fordulóban 2005. október 19-én Pécs, „A határtalan város” nyerte el a címet.

A pécsi pályázat öt pilléren nyugszik, amelyek a művészeti innováció, a kulturális sokszínűség, a központi városi modell példája, a decentralizáció és a regionalizmus, valamint a kulturális „kapuvárosi” szerep.

A HATÁRTALAN VÁROS, cím arra utal, hogy a városi elképzelés túllép a közigazgatási, megyei, regionális és nemzeti határokon. A kulturális centrum és periféria kérdése a pályázat központi részévé válik.

¹ <http://europeum.org.hu/?p=60>, Oláh Mariann: Pécs, Európa kulturális fővárosa (elemzés a cím történetéről), 1-3. p. /2006/07/01/

Pécs, mint a legdélibb megye és régió székhelye, széleskörű kapcsolatot tart fenn és ápol testvérvárosaival. Az együttműködés célja speciális érdekek helyreállítása és az együttműködés a közös célok elérésének érdekében.¹

A határok mindkét oldalán nemzeti kisebbségek élnek (a magyar oldalon svábok, horvátok, szerbek, zsidók, cigányok, a horvát oldalon magyarok, szerbek, cigányok). Az országok közötti és a regionális projektek megvalósításával és támogatásával helyreállítható a határmenti régiók kulturális egysége. A lakosság és az intézmények közötti kapcsolat segíti a jobb megismerést, a megértést, az együttműködést és a barátságot.

Eszék városvezetésének meggyőződése, hogy Magyarország európai uniós csatlakozása a térség jövője számára is meghatározó lesz, továbbá Pécs-Eszék testvérvárosi kapcsolata segítséget jelent Horvátország csatlakozásánál is. Amikor Pécs megpályázta az „Európa Kulturális Fővárosa” címet, pályázatába foglalta a regionalitás jelentőségét, a kulturális együttműködés igényét testvérvárosaival is.² Ezzel Eszék újabb lehetőséget kapott kulturális életének fellendítésére illetve megjelenítésére, felfrissítve azokat a történelmi tényeket, amelyek a múltban gyökereznek a két ország, illetve a két város között.

Brücken Park Neisse (Egy új városi koncepció)

Németországban tíz pályázó város Braunschweig, Bréma, Essen, Görlitz, Halle an der Saale, Karlsruhe, Kassel, Lübeck, Potsdam és Regensburg maradt fenn az első rostan, közülük a nemzetközi zsűri Görlitz pályázatát a második, Essen pályázatát az első helyre javasolta.

Essen pályázata a Ruhr-vidékre terjed ki, és egyfajta „*hálózat-modell*”-t jelenít meg. Essen esetében ez szerencsés választás, hiszen a Ruhr-vidék a legnagyobb ipari város-hálózat egyike Németországban.

Görlitz a „*hid-modell*” típusa, amely két történelmileg összetartozó városrész között épül. Görlitz esetében említésre méltó, hogy a német város a folyó túlsó partján fekvő lengyel Zgorzeleccel együtt szeretett volna Európa kulturális fővárosa lenni, szimbolikusan is megjelenítve ezáltal Európa új egységét.

A két pályázat érdekessége, hogy Essen esetében a *hálózat*, Görlitz esetében a *hid* szó szerint értendő, hiszen míg a Ruhr-vidéknek sűrű autópálya, vasút- és víziúthálózata van, Görlitzet több évtizednyi elhatárolódás után csupán néhány éve köti össze újra városi gyalog híd Zgorzelec-vel. Az „új” Óvárosi híd építése 2004. október 22-én fejeződött be, amely megkönnyíti a gyalogos közlekedést a városok között. Az új híd teret ad kulturális rendezvényeknek és kiállításoknak.³

A görlitzi pályázat középpontjában a *Brücken Park Neisse* áll azzal a céllal, hogy újratervezik mindkét város infrastruktúráját, amely feléleszti a Neisse régiót. Mindkét elszigetelt közösség számára gyakorlati és szimbolikus értelemben is nagy jelentősége van a projektnek.

A folyó két partja mentén elterülő övezet most a „senki földje”. Ez nem azt jelenti, hogy nem tartozik senkihez, hanem azt, hogy nincs senki, akinek most ez a terület az otthona lenne. A *Brücken Park Neisse* projekt fő célja, hogy a Neisse pe-

¹ A Pécs-Eszék közötti vasútvonalat 1997-ben nyitották meg ismét a forgalom számára.

² Pécs nemzetközi testvérvárosai: Lathi, Eszék, Kütahya, Fellbach, Graz, Kolozsvár, Seattle, Tucson, Terracina, Lyon, és partnervárosai: Krakkó, Tuzla, Szliven, Újvidék, Olomouc és Arad.

³ Az Odera – Neisse határ az európai politikában is nagy szerepet kapott, nemcsak elválaszt, hanem Keletet összeköti a Nyugattal.

remvidéke központi találkozóhelyévé váljon a német, a lengyel és a cseh állampolgárok számára.

A Wroclawi Egyetem Zgorzelecben egyetemi könyvtárat alapított, ahol elhelyezi Görlitz város művészeti emlékeit, amelyek a háború befejezése óta Lengyelországban voltak. A drezdai egyetem Görlitzben tervezi a „Nemzetközi Slezi Intézet” megnyitását.

Német oldalon mindenütt kiépültek a határhoz vezető autópályák, és a lengyel oldalon is ez a stratégiai irány.¹ A városvezetés felismerte, hogy nagy befektetésekre, renovációra és munkahelyteremtésre van szükség, valamint a kivándorlások megállítására kell összpontosítani. Ez a kapcsolat a kulturális együttműködés pozitív példája.

Görlitz és Pécs összehasonlítása

A tanulmány alapjául Pécs és Görlitz városok koncepciói, tervei, és azok megvalósításának lehetőségei szolgáltak. Mindkettőt közelről figyelhettem meg, együtt éltem a környezettel, amelyben az események folyamatosan zajlottak, sőt részese lehettem számos programnak, előadásnak, vitának és találkozóknak.

Pécsett és régiójában általában egymással nem érintkező kultúrák találkozási ment és megy végbe, a nyugat-európai és a balkánié, a németé és a töröké. Görlitz határhelyzetéből adódóan számos kultúra „érintkezési pontja”, a Neisse mellett, amely Németország, Csehország és Lengyelország határmenti területeit öleli fel.

Mind a két város határhelyzetű régióban van, amelyben meghatározó a különböző, de egymást érintő és egymással kölcsönhatásban élő népek és kultúrák találkozási pontja (német, szorb, vend, lengyel, cseh — magyar, szerb, német, horvát, zsidó, cigány).

Mind a kettő város óriási szellemi és anyagi erőket használt és használ fel a kultúra megőrzésére és fejlesztésére. Olyan szellemi műhellyel rendelkeznek, mint például az egyetemek, az iskolák, a könyvtárak, a múzeumok, a színházak, a kulturális intézmények, amelyek méltó bázisai a tudomány, a művészet, a kultúra és a hagyomány megőrzésének és továbbfejlesztésének.

A városok távol esnek a fővárosuktól, annak kulturális vonzáskörzetétől, ezért önálló vonzásterületet kellett kialakítaniuk az adott régiókban.

Különbségek is találhatók a városok között a közigazgatási modelljeikben és finanszírozási rendszereik erősségében, de különböznek a történelmi, társadalmi és a nyelvi gyökerekben is.

A brüsszeli evolúciós kritériumrendszer megvalósítására minden jelölt törekedett. Vannak azonban olyan érdekes és kreatív tervek, amelyek a meglévő régi épületeket vagy tereket alakítják át kulturális vagy művészeti célokra, olyan ötletek segítségével, amelyre más pályázók talán nem gondoltak. Ilyen elgondolás például a pécsi volt Zsolnay-porcelángyár épületegyüttesének kulturális centrummá és művészeti alkotóműhellyé, illetve az egykori Vármegyeháza barokk épülettömbnek képzőművészeti kiállítóhelyé alakítása.

Különös projekt a Brücken Park Neisse is, ami az első közös projekt egy német és egy lengyel város között. A német és lengyel kulturális együttműködés példája a „*Polish Centre for Communication and Culture*”, és a *German City Hall* többfunkci-

¹ Lengyel oldalon koncepciósi hiba miatt még nem készültek el az autópályák, s napjainkra ez a törekvés háttérbe szorult a hasonló funkciójú kormányzati együttműködési intézmények kialakulásával szemben.

ós koncertterme is. A lengyel *Dom Kultury* kiállító teremként és a fiatalok találkahelyeként, a korábbi Zsinagóga pedig a modern zene előadótéréként működik majd.

A Zittau/Görlitz Főiskola bővítési tervei között fontos szerepet kap a nemzetközi kapcsolatok fejlesztése, amely kiterjed Magyarországra is. 2005-ben elindult egy együttműködési folyamat Pécs és Görlitz között, amelynek értelmében a felsőoktatási intézmények cserediák-programokat indítottak el, továbbá kidolgozás alatt áll a kétnyelvű diploma megszerzésének lehetősége is.

Összegzés

Az „Európa Kulturális Fővárosa” program megteremtette az alapot és az okot a városok közötti erőteljesebb kooperálás megindulásához, ami programok, és rendezvények együttes kivitelezésében nyilvánul meg. A városok elindultak tehát, egy-egy közös úton, hogy új jövőjükkel történelmet írhasanak. Görlitz és Zgorzelec, valamint Pécs és Eszék kulturái szorosan összefonódnak, segítik és motiválják egymást a kulturális, társadalmi és gazdasági fejlődésben, és a minőségi változásában. Horvátország belépése az Európai Unióba, Pécs és Eszék kapcsolatát minden bizonnyal még szorosabbra fűzi majd.

Az „Európa Kulturális Főváros” program hosszú folyamatba illeszkedik, amelynek eseményeit, eredményeit nyomon kell követni. Dokumentálni kell városonként, régióként, évenként, majd ezek összessége mutatja meg az eredmények teljes skáláját. Az első „Európa Kulturális Városa” címet 1985-ben adták ki, attól kezdve minden évben egy vagy több város nyerte el a címet. Pécs, Görlitz vagy Essen egy a sok közül, amelyek sokat tettek a cím elnyeréséért, de a legfontosabb mégis az út, amelyet megtettek, amely során maradandót alkottak a terveik alapján Európa számára.